

Тарас ВИХОВАНЕЦЬ

**«Генеральное описание волынской губернии
(нач. XIX века)» як джерело з історичної топографії
Острога кінця XVIII – початку XIX ст.**

Кваліфіковане здійснення наукових історичних студій можливе за умови належного фахового опрацювання відповідного корпусу джерел з тієї чи іншої проблеми. При цьому, безперечно, потрібно враховувати як матеріали введені до наукового обігу, так і неопубліковані, котрі, зазвичай, є невідомими чи малознаними широкому загалові дослідників. Важливим комплексом джерел з вивчення історичної топографії Острога є карти та плани міста різних історичних періодів. Значний внесок у їх вивчення та залучення до наукового обігу вже зроблено П. Ричковим [1] та О. Михайлишин [2].

Важливим географічно-статистичним джерелом, відомості з якого можуть бути використані і для вивчення історичної топографії Острога окресленого у заголовку до цієї статті періоду, є комплекс під назвою «Генеральное описание Волынской губернии (нач. XIX века)». Оригінал аналізованого документа зберігається в Російському державному військово-історичному архіві (РДВІА) у фондї «Военно-учетный архив» (ВУА), справа 21 277. Ми користувались його фотокопією, котра знаходиться у Відділі рідкісної, рукописної та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, справа 1721, IV.

Комплекс являє собою довідку про Волинську губернію (2 аркуші), статистичну таблицю «Табель Волынской губернии, заключающая в себе все городские и в уездах находящиеся строения, также и число жителей всякого состояния» (правопис модернізовано) (1 аркуш), загальну карту Волинської губернії (з 2 аркушів), плани повітових міст (12 аркушів), карти повітів (12 аркушів) та плани й зарисовки деяких будівель міста Житомира (5 аркушів). План Острога міститься на арк. 20.

Аналізована тут копія документа недатована, але наявність при загальній карті Волинської губернії зліва внизу на стилізованому постаменті монограми російського імператора Павла I (1796-1801) спонукає вважати, що комплекс було підготовлено в цей період, але не раніше 29 серпня 1797 року, бо саме тоді прийнято рішення про те, що Волинська губернія повинна була складатися з 12 повітів – Житомирського, Новоград-Волинського, Овруцького, Острозького, Рівненського,

Старокостянтинівського, Заславського, Луцького, Володимирського, Ковельського, Кременецького та Дубнівського [3].

Професор Ричков у згаданій вище статті «Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами» згадує про комплекс із РДВІА, ф. ВУА, спр. 21 277, котрий має назву «Атлас Волынской губернии двенадцати поветов сочинен в соответствии высочайшего соизволения в Житомире при Губернской чертежной 1798 года» [4]. Вочевидь, ідеться про ту саму справу, копія котрої зберігається тепер у Львові під назвою «Генеральное описание Волынской губернии (нач. XIX века)». Як видається, оригінальна назва цього компендіуму до Львова з певних причин не потрапила, відтак її було названо за титульним написом на першому аркуші. При цьому П. Ричков припускає, що розглядуваний план Острога є «первісним автентичним документом [...] Посилання на імператора як замовника робіт і сам факт зазначення року його виконання у назві можуть свідчити не лише про його автентичність, але й про достатньо високий рівень виконавської відповідальності і графічної ретельності» [5]. Щоправда, зважаючи на рівень тогочасної картографії в Російській імперії, який ще не був на такому високому технічному рівні, як, скажімо, вже через декілька десятиліть [6], говорити про абсолютну точність обмірів та відстаней складно. Мірило аналізованого тут плану Острога: в 1 англійському дюймі 50 сажнів, а оригінальна назва цієї топографічної зйомки – «Планъ Города Острога».

План орієнтований по осі «Північ-Південь». На ньому показано п'ять головних тогочасних трактів: до міст Дубна, Новограда-Волинського, Ізяслава, Кременця та до села Розважа. Локальні гідроніми представлені річками Грабаркою та Гнилою (тепер не існують), що знаходились на північний-захід від Нового міста в Острозі, Горинню та Вілією, в тому числі й неіснуючим зараз її руслом, що омивало південну, східну та частково північно-східну частину міста, а також почасти йшло уздовж колишньої Татарської вулиці.

В північно-західній частині міста чітко проглядається земляний вал із трьома, а можливо й чотирма виступами. Разом із тим, під назвою «ворота» представлено дві колишні міські брами – Луцьку й Татарську [7], що раніше входили до системи міських укріплень. При цьому видно, що Луцька брама на той час вже втратила свою первісну функцію, а дорога йшла вбік від неї, напевно приблизно так само, як і в наші дні. На Замковій горі також помітні залишки укріплень та міст, котрим через рів в'їжджали до дитинця.

Примітною є відсутність посеред ринкової площі ратуші – її, вочевидь, тоді вже не існувало [8]. Серед споруд релігійного призначення на плані

позначено: «монастырь бывший базилианский, а ныне архиерейский кафедральный» [9], «кляштор кармелитанский» [10], «кляштор капуцынский» [11], «костел фара» [12], «развалины церкви» [13], «Успение Богородицы» [14], «Воскресение Господне» [15], «Николая Чудотворца» [16], «Великомученицы Параскевии» [17], «жидовские школы» [18]. Разом із тим, тут представлено дерев'яні (абсолютна більшість) та кам'яні «обывательские дома», дерев'яні та кам'яні «купеческие лавки» [19], а також «кладбище христианское» и «кладбище жидовское» [20].

Відтак, навіть попри деякі неточності та помилки, розглянутий план м. Острога кінця XVIII ст. заслуговує на увагу дослідників та вартий залучення до спеціальних та краєзнавчих студій з історичної топографії цього міста.

Література

1. Ричков П. А. Картографічні джерела до історії планувального розвитку та забудови Острога // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Острог на порозі 900-річчя». – [Сокаль], 1993. – С. 138-140; Його ж. Перший топографічний план Острога 1833 року як історичне першоджерело // Матеріали VII-IX науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя». 1996-1998 роки. – Остріг, 2000. – С. 117; Його ж. Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 5-28. Див. також: Ричков П. Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста) // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 282-287.
2. Михайлишин О. «Зразковий» генплан Острога 1845 року як один з етапів розвитку планувальної структури міста // Матеріали VII-IX науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя». – С. 96-97.
3. Карліна О. Типологія міських населених пунктів Волинської губернії наприкінці XVIII – середині XIX ст. // Минуле і сучасне Волині і Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. М-ли XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції (смі. Маневичі – с. Кукли, 14 квітня 2004 р.). – Луцьк, 2004. – С. 34.
4. Ричков П. А. Архітектурно-просторовий розвиток Острога... – С. 12, прим. 12.
5. Там само. – С. 12.
6. Сосса Р. І. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. – К., 2000. – С. 73-84.
7. Про острозькі брами-вежі див.: Годованок Е. М. Надвратные башни городских укреплений Острога и Дубно // Строительство и архитектура. – К., 1969. – № 5. – С. 33-36; Її ж. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 40-58.
8. Див.: Вихованець Т. Острозький ринок XVI-XVIII ст.: топографія та

соціальна структура // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2006. – Вип. 7. – С. 526.

9. Див.: Архимандрит Амвросий. История Российской иерархии. – М., 1813. – Т. V. – С. 384-393; Вихованець Т. Острозький єзуїтський колегіум: планувально-архітектурний аспект // Наукові записки: Історичні науки. – Острог, 2004. – Вип. 4. – С. 237-251.

10. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa; Kraków, 1913. – S. 199-201; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec; Ostrog, 2001. – S. 117-122; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 174-175; Його ж. Церква Святотроїцька // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 464-465.

11. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 202-203; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – S. 57-70.

12. Див.: Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – S. 11-30; Ковалів В. Костел фарний в Острозі // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 186-187; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 160-204.

13. Йдеться про Богоявленську соборну церкву на Замковій горі, див.: Łuszczkiewicz W. Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku Ostrogskim na Wołyniu // Sprawozdania Komisji do badania historyi sztuki w Polsce. – Kraków, 1886. – Т. 3. – З. 3. – С. 67-92; Годованок О. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі. – С. 40-58; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 162, 165-167; Його ж. Церква Богоявленська соборна // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 453-456.

14. Про деякі аспекти історії цього храму див.: Вихованець Т. Пречистенська церква в Острозі: храм-загадка? // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2008. – Вип. 3. – С. 9-16; Його ж. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 172-174, 177-179; Його ж. Церква Пречистенська (Успенська) // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 462-464.

15. На розглядуваному плані цей православний храм помилково розміщено на місці Миколаївської церкви. Про Воскресенську церкву див.: Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 677-678; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 167-168; Його ж. Церква Воскресенська // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 457; Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Святовоскресенського храму як джерело з історії Острога // Записки наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2002. – Т. I. – С. 5-8.

16. На розглядуваному плані цей православний храм помилково розміщено на місці Воскресенської церкви. Про Миколаївську церкву див.: Вихованець Т. Миколаївська церква в Острозі: аспекти історії // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 2. – С. 26-34; Його ж. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 168-170; Його ж. Церква Миколаївська // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 458-459;

17. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 155; Вихованець Т. Параскево-П'ятницька церква в Острозі // Кобудь-Костянтинів-Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура. Наук. зб. «Велика Волинь». – Т. 34. – М-ли Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 800-літтю міста, 10-11 березня 2006 року. – Старокостянтинів, 2006. – С. 329-338; Його ж. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 171-172; Його ж. Церква Параскево-П'ятницька // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 460-462.

18. На аналізованій копії плану міста Острога ми змогли розгледіти два об'єкти під таким номером. Про синагоги в Острозі див.: Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 117-119; Шпізель Р. Синагога (Велика) Острозька // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – С. 408-410; Його ж. Єпшибот в Острозі // Там само. – С. 115-116; Вихованець Т. Інвентар Острога та частини Острожчини від 1708 року як джерело з історичної топографії міста // Вісник Негішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 31; Його ж. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. – С. 193-195.

19. Див.: Близняк М. Торгові лавки Острога кінця XVIII – середини XIX ст. // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип 10: На пошану професора Володимира Васильовича Трофимовича. – С. 68-83; Його ж. Місто Острог наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Студії і матеріали з історії Волині 2009 / За ред. В. Собчука. – Кременець, 2009. – С. 226-232.

20. Шпізель Р. Острожському єврейському кладбищу исполнилось 550 лет // «Штетл» як феномен єврейської історії: Зб. наук. праць. М-ли конф. 30 серпня – 3 вересня 1998 р. – К., 1999. – С. 109-114.

«План міста Острога кінця XVIII ст. (Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, Відділ рідкісної, рукописної та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка, спр. 1721, IV та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка, спр. 21 277), арк. 20)».